
ARTYKUŁY

KWARTALNIK PEDAGOGICZNY

2023 NUMER 1(267)

ISSN 0023-5938; e-ISSN 2657-6007

Copyright © by Krystyna Milczarek-Pankowska, 2023

CREATIVE COMMONS: UZNANIE AUTORSTWA 3.0 Polska (CC BY 3.0 PL)

[HTTP://CREATIVECOMMONS.ORG/LICENSES/BY/3.0/PL/](http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/)

[HTTPS://DOI.ORG/10.31338/2657-6007.KP.2023-1.1](https://doi.org/10.31338/2657-6007.kp.2023-1.1)

Krystyna Milczarek-Pankowska

Uniwersytet Warszawski*

E-mail: kpankowska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-1008-7096

Alternatywa pedagogiczna w teorii wychowania estetycznego Ireny Wojnar**

Summary

A PEDAGOGICAL ALTERNATIVE IN THE THEORY OF AESTHETIC EDUCATION BY IRENA WOJNAR**

The aim of the article is to present the pedagogical thought of Irena Wojnar, the creator of the theory of aesthetic education, which was a specific pedagogical alternative of the second half of the 20th century. From the 1970s onwards Wojnar started to propose art as an educational tool, and in this way she opposed to the “traditional” approach to education. She claimed that education should be identified with a conscious process of self-development. She believed that apart from acquiring knowledge, it is important to develop such human dispositions as imagination, sensitivity, empathy, creativity, the activation of which contributes to the integrated growth of human personality. Wojnar pointed out that art should be treated as a remedy for the technicalised, conformist and inhuman civilisation, art should be treated as a model of human functioning in the world. Wojnar postulated a new, humanistic dimension of education, in which there is a space for upbringing leading to creative, responsible humanity. The article presents the main assumptions of the theory and ideas of aesthetic self-knowledge in the context of understanding the world and caring for its future. The paper also discusses activities aimed at the application of the theory of aesthetic education in educational practice during long-term courses for teachers. The paper is based on biographical research, analysis of source materials and the author’s own memories related to Professor Irena Wojnar.

Keywords: theory of aesthetic education, aesthetic self-knowledge, aesthetic teacher, humanistic alternatives

---

* Adres: Wydział Pedagogiczny, Mokotowska 16/20, 00-561 Warszawa

** Finansowanie publikacji: Uniwersytet Warszawski

*Człowiek tworzy sztukę, ale sztuka
także wyraża i współtworzy człowieka.*

Irena Wojnar

Wstęp

Irena Wojnar stworzyła polską szkołę wychowania przez sztukę, opartą na interdyscyplinarnej teorii o charakterze humanistyczno-społecznym. Koncepcja jej autorstwa, najpełniej wyrażona w książce *Teoria wychowania estetycznego. Zarys problematyki* (1976), nawiązuje do estetyki – definiującej pojęcie sztuki i rozpatrującej jej trwałość i zmienność na przestrzeni wieków, do socjologii – uwzględniającej społeczny kontekst dzieła oraz do psychologii, skupiającej uwagę na specyfice przeżycia estetycznego. W perspektywie pedagogicznej teoria ta, traktując sztukę jako narzędzie wychowania, dotyczy dwoistego procesu: wychowania *do sztuki*, tzn. kształcenia kultury estetycznej człowieka, jego wrażliwości na sztukę i piękno, wyposażanie go w umiejętność odbioru sztuki oraz – *wychowania przez sztukę*, tzn. kształtowania przede wszystkim postaw moralnych i umysłowych człowieka.

Droga dociekań naukowych Ireny Wojnar, prowadząca do wykrystalizowania teorii, do usytuowania sztuki w wychowaniu, także z uwagi na jej początki w trudnych historycznie czasach, była interesująca i niezwykła. Punktem wyjścia były tajne komplety licealne w okupowanej Warszawie, a potem studia na powojennym Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego. W ich trakcie Irena Gliwickówna (później Wojnar) zetknęła się z fascynującymi intelektualistami, ukierunkowującymi jej zainteresowania na problematykę kultury i humanizmu. Następnie, dzięki otrzymaniu w roku 1958 stypendium Forda, znalazła się na Uniwersytecie Paryskim, na Sorbonie. Studia na Sorbonie pomogły jej otworzyć się już bezpośrednio na problematykę sztuki i wychowania. Pozostawała tam pod opieką naukową dwu znaczących postaci: profesora estetyki Etienne’a Sourieau i profesora pedagogiki Maurice’a Debesse’a, dzięki którym zajęła się nowoczesną estetyką jako filozoficzną refleksją o sztuce w zakresie jej oddziaływania na jednostkę. Zainteresowanie to skierowało ją następnie ku międzynarodowemu i polskiemu środowisku filozofów–estetyków. W późniejszym życiu naukowym była aktywnym członkiem Francuskiego Towarzystwa Estetycznego (Societe Francaise d’Esthetique) oraz Polskiego Towarzystwa Estetycznego, uczestniczyła także w licznych międzynarodowych kongresach estetyki.

Po powrocie do Polski, w roku 1960, z uzyskanym na Sorbonie doktoratem (na podstawie rozprawy *Situation actuelle de la jeunesse par rapport a l’art*, która następnie

ukazała się drukiem pod tytułem *Esthetique et pedagogie*, 1963¹), kontynuowała i rozwijała zainteresowanie możliwościami wychowawczymi sztuki. Inspirowała ją myśl Janiny Mortkowiczowej, Marii Grzegorzewskiej, Stanisława Ossowskiego, Bogdana Suchodolskiego oraz wielu innych polskich i światowych pedagogów i myślicieli. Stała się też bezpośrednią kontynuatorką koncepcji wychowania Stefana Szumana, autora książki *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (Szuman, 1962) oraz myśli Herberta Reada, autora *Wychowania przez sztukę* (Read, 1976). Nawiązując do ich pionierskich rozważań na temat sztuki w wychowaniu oraz własnych badań, opracowała autorską koncepcję edukacji, która ostatecznie dała podstawy do utworzenia polskiej teorii wychowania estetycznego.

Wychowanie estetyczne było przez nią rozumiane jako element całego procesu wychowania, ale również jako element kultury jako takiej. Orientacja na świat kultury była przede wszystkim bezpośrednim wynikiem bliskiej współpracy Ireny Wojnar z Bogdanem Suchodolskim, który wywarł głęboki wpływ na jej sposób pojmowania kultury jako miejsca człowieka w świecie². Należy też zaznaczyć, że teoria wychowania przez sztukę, stanowiąca integralną część pedagogiki ogólnej, powstała na fundamencie pedagogiki kultury, z odniesieniami do europejskiego humanizmu.

Sztuka jako narzędzie wychowania oraz strategia życia

Wychowanie estetyczne, stanowiące według Wojnar wychowanie w przestrzeni szeroko pojętego świata sztuki i wartości estetycznych, rozumiane dwuzakresowo, w formule *wychowania do sztuki* zawierało cele kształtowania estetycznej kultury wychowanka, w formule *wychowania przez sztukę* – myśl o kształtowaniu postaw moralnych i umysłu jednostki, jej stosunku do świata, do innych ludzi i do siebie samego. „O ile więc wychowanie do sztuki ma charakter inicjacji kulturalnej – pisała Wojnar – o tyle wychowanie przez sztukę odnosi się w równym stopniu do interioryzowanych wartości obiektywnych, co do procesów wyzwiania wewnętrznych sił ludzkiej osobowości, sił i dyspozycji tłumionych czy wręcz niszczonech

---

¹ Tytuł polskiego wydania to *Estetyka i wychowanie*, PWN, Warszawa 1964 (drugie wydanie w roku 1970). Istnieją również przekłady na język włoski i hiszpański.

² Niejednokrotnie wspominała, że pierwszy kontakt z profesorem odbył się za pośrednictwem książki jego autorstwa *Kochaj życie, bądź dzielny* (wyd. w roku 1927), która była przedwojenną lekturą szkolną. Suchodolskiego spotkała po raz pierwszy na podziemnych kompletach w przedwojennej Warszawie, by następnie, już po wojnie zostać jego studentką i asystentką, a potem najbliższą współpracownicą.

przez świat zewnętrzny i jednostronność intencjonalnych procesów edukacyjnych” (Wojnar, Pielasińska, 1990, s. 18).

Sztukę traktowała jako jeden ze sposobów zdobywania wiedzy i przekuwania jej w tzw. wiedzę osobistą. Jak bowiem wielokrotnie powtarzała, sztuka ma właściwości nadawania barw „szarej” wiedzy podręcznikowej, ukazuje fakty i wydarzenia w ich zindywidualizowanych aspektach. Podkreślała, że sztuka ułatwia procesy rozumienia, w tym treści przeżyć i doświadczeń innych ludzi, co ma w równym stopniu charakter poznawczy, jak i moralny. „Nie przypadkiem – mówiła – sztukę określono jako wycieczkę w sferę istnienia drugiego człowieka. Tego typu «wycieczka» stanowi szczególnego rodzaju ćwiczenie empatyczne, cenne dla budowania zrozumienia między człowiekiem a człowiekiem, między «ja» i «ty»” (Wojnar, Pielasińska, 1990, s. 21). Jedną z głównych funkcji sztuki jest, jak twierdziła, wyrażanie uczucia i właśnie przekazanie zrozumienia. W proponowanym przez nią modelu wychowania warunkiem niezbędnym jest osobiste przeżycie estetyczne, intensywny kontakt jednostki ze sztuką, w zintegrowanym działaniu wyobraźni, emocji i intelektu.

W teorii wychowania estetycznego sztuka jest jednak wiązana nie tylko z dziełami, lecz także z samym procesem twórczym. Sztuka bowiem, według Wojnar, to także działania ekspresyjne człowieka, w pewnym stopniu charakteryzujące każdego, nie tylko artystę, zatem widzi ona również jej rolę w pobudzaniu aktywności twórczej człowieka, od dzieciństwa po wiek dojrzały. „Sztuka, jak żaden może inny środek wychowawczy, towarzyszy człowiekowi przez całe życie, stając się źródłem wciąż nowych doznań, wciąż odnawianej wiedzy o świecie i o sobie samym, potwierdzeniem własnej osobowości w aktach twórczych” (Wojnar, 1980, s. 21).

Proponując sztukę jako narzędzie wychowania, przeciwstawiała się w latach 80. XX w. istniejącemu, tradycyjnemu podejściu do edukacji. Twierdziła, że edukacja winna być utożsamiana ze świadomym procesem autorozwoju. Podkreślała:

Przestaje być prawdą, że człowiek uczy się jedynie w szkole: edukacja traci charakter jednostronnie kierunkowy – od kogoś, kto w naturalny sposób jest «mądrzejszy», do kogoś, kto ma być «nauczony». Sytuacje wychowawcze ulegają zwielokrotnieniu i proces edukacyjny w coraz silniejszym stopniu staje się autoedukacją w tym sensie, że wymaga świadomości i aktywności ze strony ucznia czy wychowanka, który zaczyna być partnerem i podmiotem (Wojnar, 1984, s. 10).

Wskazywała na to, że poza koniecznym zdobywaniem wiedzy w różnych dziedzinach ważne jest znaczenie tych dyspozycji psychicznych, których aktywizacja może się przyczynić do zintegrowanego rozwoju wyobraźni, dyspozycji twórczych oraz życia uczuciowego człowieka. Postulowała więc, by edukacja wzięła pod uwagę kształcenie kompetencji miękkich, jak dziś byśmy je określili. Wskazywała, że trzeba „dopomóc w kształtowaniu się istoty harmonijnej, swobodnej, zdolnej do życia we wspólnocie, istoty w pełni odpowiedzialnej, umiejącej odkryć sztukę życia” (Wojnar, 1984, s. 10).

Także u progu XXI w. głosiła nieprzystawalność dominującego modelu edukacyjnego do rzeczywistości. „Diagnozy światowego kryzysu edukacyjnego wskazują na rosnącą przepaść między postępem ekonomicznym, rozwojem cywilizacji industrialnej i konsumpcyjnej a zaniedbaniami w dziedzinie edukacji i kultury” (Wojnar, 2000, s. 149). W trosce o jakość życia człowieka sugerowała wypełnienie istniejących „luk edukacyjnych” w takich dziedzinach, jak sposób widzenia świata, stosunki między ludźmi czy tożsamość osoby. Twierdziła, że: „w czasach kolejnego narastania nieprzejrzystości świata, w czasach nowego szaleństwa, teoria wychowania estetycznego proponuje kształcenie i obronę człowieka wrażliwego i poezji jego istnienia” (Wojnar, 2000, s. 149). Przeciwwstawiała się zatem przechyleniu wagi w kierunku kształcenia umysłowego z pominięciem innych ważnych dla człowieka aspektów. We wstępie do polskiego wydania książki Reada *Wychowanie przez sztukę* przywoływała znaną metaforę porównującą współczesnego człowieka do ptaka, którego skrzywiony, nierównomierny lot odbywa się za pomocą tylko jednego skrzydła intelektu, ponieważ skrzydło uczuć i wyobraźni jest okaleczone. Człowiek taki żyje w świecie, który sam stworzył i który wymaga naprawy, przebudowy, udoskonalenia. Człowiek taki wymaga nowej harmonii ze światem (Wojnar, 1976).

W jej koncepcji pedagogicznej sztuka występuje zatem nie tylko jako narzędzie wychowania, lecz także – o czym rzadko się pamięta – jako wzór funkcjonowania człowieka w świecie. Jedna z książek Wojnar, poświęcona sztuce w tej właśnie roli, nosi tytuł *Sztuka jako podręcznik życia*. Sam tytuł mógłby się dziś kojarzyć z ukazującą się na rynku wydawniczym niezliczoną ilością poradników gwarantujących spełnione życie. Jednak koncepcja Wojnar jest daleka od popkulturowego paradygmatu „sztuki życia”. Interesują ją diametralnie inne aspekty kształtowania życia, mówi, że sztuka uczy życia jako zespołu wartości nieinstrumentalnych, samoistnych, „autotelicznych”, odległych od tych, które potocznie określają powodzenie życiowe.

Sztuka jest źródłem wiedzy o świecie i o ludziach, jak i samowiedzy każdego człowieka, jej znaczenie jako podręcznika życia mieści się według Wojnar w tych trzech obszarach problemowych:

- Po pierwsze: w kręgu rzeczywistości obiektywnej, w zagadnieniach szeroko pojmowanego świata.
- Po drugie: w sferze stosunków międzyludzkich. Wojnar zauważa przede wszystkim, że właśnie problematyka stosunków międzyludzkich staje dziś w centrum ważnych spraw współczesności. Brak porozumienia i wzajemnego zrozumienia stanowi według niej następstwo cywilizacji technicyzowanej i konformistycznej, nieludzkiej. Wojnar proponuje więc właśnie sztukę jako remedium na to niepokojące zjawisko.
- Po trzecie: w sferze samowiedzy i samorealizacji człowieka. Wojnar pisała:

Mamy zatem do czynienia z jeszcze innym ujęciem możliwej interpretacji sztuki w stosunku do człowieka czy też – wiedzy o niej. Obok sztuki, będącej obrazem człowieka, obok sztuki będącej „narzędziem” jego rozwoju i sublimacji, jest sztuka „sposobem”, czyli kluczem otwierającym sekrety ludzkich doświadczeń i ich mechanizmy, jest po prostu źródłem estetycznej samowiedzy człowieka (Wojnar, 1982, s. 17).

Estetyczna samowiedza człowieka

Wojnar opisywała sztukę jako fascynujące źródło ludzkiej samowiedzy, dostarczanej przez „dzieła sztuki, zwłaszcza literackiej i malarskiej, przedstawiające zmienność sytuacji życiowych człowieka i trwałość jego ludzkiego doświadczenia, małe i wielkie dramaty, podejmowane walki, osiągnięte zwycięstwa i tracone złudzenia” (Wojnar, 1982, s. 5). Tak postrzegana sztuka bliska jest według niej filozoficznym dociekaniami nad sensem i wartościami życia. Z tego założenia wynika metodologia badań, której hołdowała, tj. rozpatrywanie sztuki w kontekście koncepcji i wizji człowieka zawartych w różnych teoriach sztuki i kierunkach estetyki.

Szczególnie bliskie jej były koncepcje odnoszące się do postulowanej wizji człowieka, człowieka przyszłości. Pisała: „Zarysowujący się model czy «ideał» człowieka jest w naturalny sposób przeniknięty wartościami moralnymi, wrażliwością, bogactwem wyobraźni, zdolnością do istnienia w sposób osobisty, a zarazem intensywny i otwarty ku wspólnocie” (Wojnar, 1982, s. 26). Wskazywała na powiązania między sztuką a różnymi wariantami utopii: społecznych, pedagogicznych i artystycznych właśnie, pisząc:

Sztuka, uważana od najdawniejszych czasów za symbol wielkości człowieka i prawdziwych autentycznych wartości życia, kojarzona była z realizacją marzeń o lepszym życiu, które miało pojawić się bądź w efekcie przywracania ludziom wartości kiedyś posiadanych a utraconych, bądź zdobycia wartości nowych, realnych jedynie w «królestwie wolności» (Wojnar, 1982, s.11).

Zauważała, że właśnie w różnych koncepcjach filozoficznych i estetycznych sztuka postrzegana była jako istota tego, co najbardziej ludzkie, jako narzędzie przetwarzania świata, ale i czynnik samowiedzy i autokreacji.

Estetyczna samowiedza człowieka utożsamiana była z procesem poznawania człowieczeństwa idealnego. Źródła tego poznania wiodą według Wojnar od filozofów greckiej *paidei* do XX-wiecznych poglądów Reada. Wśród wyznawców zaufania do sztuki sytuowała również takich myślicieli, jak Friedrich Schiller, John Ruskin, Cyprian K. Norwid, Lew Tołstoj, czy Anatolij Łunaczarski. Dla nich bowiem sztuka wiązała się z urzeczywistnianiem ideału społeczno-moralnego, jak również z wiarą w istnienie idealnej moralnie, duchowej, wysublimowanej natury człowieka.

Według Wojnar w najgłębszej istocie sztuki, która pomaga „kierować duszami, służy ich upiększaniu czy oczyszczaniu”, znajdują się także pewne mechanizmy preedukacyjne. Uważała, że sztuka jest zjawiskiem uniwersalnym i odwiecznym w tym sensie, że odwołuje się do „trwałego pierwiastka ludzkości”, do zmysłu estetycznego, przynależnego człowiekowi. Uważała ponadto, że „ponadczasowe życie sztuki, będącej nie tylko «aktem obecności», ale nade wszystko odrębną rzeczywistością idealną, pozwala wierzyć w równie trwałe i niepodważalne wartości ludzkiej natury spełniające się w aktach dobra, prawdy i piękna” (Wojnar, 1982, s. 238–239).

Myśleniu utopijnemu kategoriami sztuki Wojnar hołdowała na wszystkich etapach drogi naukowej. Odwoływali się do niego również różni myśliciele i twórcy nie związani ze środowiskami pedagogicznymi, do których Wojnar się odnosi. Jako jednego z ważniejszych dla tego sposobu myślenia wymieniła Fryderyka Schillera, przedstawiającego w *Listach o estetycznym wychowaniu człowieka* koncepcję wewnętrznej harmonii człowieka, konieczność i potrzebę harmonizowania sprzecznych ze sobą aspektów ludzkiej natury: tego, co trwałe, duchowe, metafizyczne, z tym, co biologiczne, materialne, śmiertelne. Bliska jej była również koncepcja ocalenia człowieka przez sztukę Reada, twierdzącego, że sztuka w funkcji pobudzania wrażliwości, wyobraźni, sposobu przeżywania świata może ukształtować człowieka, który funkcjonuje dzięki różnorodności swoich dyspozycji psychicznych i nieustannie wzbogacanych możliwości.

W jej koncepcji bardzo wyraźnie podkreślona jest konieczność wyostrzonego myślenia o świecie, wychowanie przez sztukę wiązała z troską o jego przyszłość. Jeśli bowiem człowiek jest istotą twórczą, musi ponosić odpowiedzialność za skutki swoich działań. Zauważała nieustannie z troską i przerażeniem:

Świat [...] rozdarty jest różnego rodzaju konfliktami, nękającymi wszystkie dziedziny ludzkiego życia. Załamują się normy moralne i podstawowe wartości, a badacze współczesności coraz częściej wskazują na jej charakter dehumanizujący, na nowe przejawy alienacji. [...] jest to czas rozpadu i swoistej klęski człowieczeństwa, jako idei wzniosłej i uwznioślającej. Powszechnie odczuwane jest zło świata, które pogłębia zło ukryte w ludziach. Dobro ulega wyciszeniu i zagrożeniu, brak mu siły do obrony. Humanistyczna «tkanka ludzka» przegrywa w starciu z brutalnością, agresją, prymitywizmem ostantacyjnej konsumpcji (Wojnar, 2000, s. 148–149).

Jest to czas, jak postulowała Wojnar, na nowy, humanistyczny wymiar edukacji, w tym na sztukę czyli – jak twierdziła – na twórcze, odpowiedzialne człowieczeństwo.

Tak rozumianą sztukę zestawiała z propozycjami natury wychowawczej, wiążąc wartości estetyczne z kształtowaniem człowieka. W treściach z zakresu teorii sztuki dotyczących modelu czy ideału człowieka zauważała bowiem ważne,

kluczowe intencje pedagogiczne, specyficzną filozofię wychowania czy też właśnie filozofię wychowania estetycznego.

W stronę kształcenia nauczycieli estetycznych

Możliwości wychowawcze sztuki, szczególnie w kształtowaniu postaw moralnych człowieka zauważane były od dawna. Wojnar przedstawia dwa modele owego szczególnego transferu pierwiastków czy wartości zawartych w sztuce w wychowanie człowieka, w którym estetyka spotyka się z etyką. Pierwszy typ ma charakter afirmatywny i nawiązuje bezpośrednio do myśli Platona. Jest to prosty model naśladowniczy, działający na zasadzie projekcji i identyfikacji, prowadzący do kształcenia umiejętności odróżniania dobra i zła. Ten model edukacji estetycznej, który polega na przekazywaniu dobrych wzorców, sprawdza się w kształceniu młodszych odbiorców sztuki (na przykład przy wprowadzaniu dzieci w świat baśni). Model ten odrzucałby jednak dzieła sztuki nie mające jednoznacznej wymowy moralnej. Drugi typ ma charakter dramatyczny i dotyczy trudnych, skomplikowanych kontekstów etycznych, w których odbiorze konieczna jest pewna dojrzałość emocjonalna, pewien zasób własnych doświadczeń życiowych. Istotny bowiem jest tu konflikt etyczny, którego odbiorca nie przyswaja wprost, lecz na zasadzie zrozumienia i przetworzenia danych. „I w takim przecież wypadku – mówi Wojnar – należy dostrzegać oddziaływania wychowawcze typu moralnego, jego charakter jest jednak dramatyczny, nierzadko wstrząsający” (Wojnar, Pielasińska, 1990, s. 20). Oba typy wychowania spełniają jednak ważne funkcje: typ afirmatywny prowadzi do sądów i ocen, typ dramatyczny polega na kształceniu rozumienia. Wojnar zwraca uwagę, jak ważne jest zatem stopniowanie trudności w doborze treści i w organizowaniu przeżyć estetycznych.

W kontaktach ze sztuką, w jej odbiorze i interpretacji winien pomagać nauczyciel estetyczny. W swojej koncepcji wychowania przez sztukę Wojnar doceniała rolę nauczyciela, porównując jego pracę z pracą artysty. Pisała:

Analogia między pracą nauczyciela, a pracą artysty jest frapująca. Artysta tworzy nie „na wzór i podobieństwo”, ale zgodnie z wymaganiami tworzywa, z obiektywnymi prawami świata, w którym żyje. Tworzy także i według swojej własnej wizji. Na swój sposób świat ten przetwarza, w każdorazowym akcie twórczym współtworząc jakby nieco różnego siebie. Nauczyciel także dysponuje określonym tworzywem, ograniczony jest określonymi prawami, ma szansę stworzyć nowe wartości w ludziach, a tym samym także i w swoim własnym świecie. Szansę tę może wykorzystać tym lepiej im więcej sam posiada inwencji i wyobraźni, im większą wiedzę i bogatszą wrażliwość (Wojnar, 1968, s. 144).

Nauczyciel estetyczny zatem, którego zadaniem jest uprzystępnianie sztuki, według Wojnar sam także winien być wychowywany przez sztukę. Jak bowiem

twierdziła: „Ma wiele cech prawdziwości pozorny paradoks, że realizacja wychowania przez sztukę – ludzie w naszym świecie – w znacznym stopniu uwarunkowana jest wychowywaniem przez sztukę właśnie nauczycieli” (Wojnar, 1968, s. 144).

Wprowadzając idee kształcenia nauczycieli estetycznych, Wojnar przez wiele lat (1964–1978) organizowała w ramach współpracy ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego, wraz ze swoim zespołem z Uniwersytetu Warszawskiego, wakacyjne kursy dla nauczycieli (Wojnar, Witalewska, Lipowski, 2009). Były to spotkania nauczycieli różnych przedmiotów związanych ze sztuką, takich jak język polski, wychowanie plastyczne i muzyczne czy historia, a także innych wykazujących szczególne zainteresowanie zagadnieniami kultury estetycznej. Kursy te różniły się od specjalistycznych kursów doskonalenia w zakresie jednego tylko przedmiotu, z założenia poświęcano wiele uwagi różnym dyscyplinom artystycznym. Koncepcji programowej kursów przyświecała zasada integracji sztuk, zgodnie z założeniem teoretycznym, że sztuka, konkretyzowana w różnych dyscyplinach artystycznych, stanowi jedność.

Kursom, które obejmowały wykłady i seminaria, towarzyszył zawsze bogaty program artystyczny (filmy, spektakle teatralne, wystawy plastyczne, ekspozycje muzealne, koncerty). Taka koncepcja kursów stała się także praktyczną realizacją teorii wychowania estetycznego: wychowania do sztuki, czyli do uczestnictwa w życiu kulturalnym i artystycznym, oraz wychowania przez sztukę obejmującego pełnię ludzkiej osobowości, a nie jedynie kierunkowe kompetencje nauczycielskie. Wojnar wspominała po latach: „Nasza działalność od początku była pomyślana jako ważna «inwestycja» edukacyjna w osobowość nauczycieli, którzy dzięki przeżyciom estetycznym i artystycznym, mieli bogacić i wzbogacać samych siebie, w zakresie, który dziś próbujemy określić jako wrażliwość humanistyczną” (Wojnar, 2009, s. 10).

Uczestnikami kursów byli nauczyciele z dużych i małych ośrodków (w każdym roku około 60 osób), wykładowcami zaś profesorowie różnych wyższych uczeni oraz Polskiej Akademii Nauk, natomiast seminaria prowadzili współpracownicy Wojnar z Pracowni Teorii Wychowania Estetycznego na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego.

Kursy miały na celu inspirowanie i popieranie nowatorskich doświadczeń pedagogicznych, a także pogłębianie nauczycielskiej kultury. Wojnar, wracając do nich wspomnieniami, pisała:

W tamtych latach, mimo znanych trudności i ograniczeń, istniał klimat sprzyjający myśleniu i działaniu w duchu strategii humanistycznej, a humanistyczna wrażliwość była uznawana za źródło pożądanych postaw ludzkich, przede wszystkim postaw tych wszystkich, którzy realizują pracę z ludźmi i wśród ludzi. [...] Wydawało się oczywiste, że dzięki obcowaniu ze sztuką i jej uprawianiu w sposób nieprofesjonalny jednostka ludzka osiąga dyspozycje szczególnie delikatne i cenne dla stosunków między człowiekiem a człowiekiem (Wojnar, Witalewska, Lipowski, 2009, s. 11).

Słowa te odzwierciedlały jej ówczesny optymizm, zajmując się przez wiele lat problematyką wychowania przez sztukę głosiła bowiem, że służy ono obronie i edukacji ludzi wrażliwych i twórczych oraz utrwała humanistyczne wartości.

Z czasem zaczęła mówić, że świat nie spełnia pokładanych w nim oczekiwań, że staje się coraz mniej przyjazny dla człowieka. „U progu naszego stulecia artyści ze smutkiem stwierdzali, że chwieje się obraz świata i świat obrazu; my natomiast możemy dodać, że chwieje się sens wartości i wartość idei humanizmu” (Wojnar, 2000, s. 7). Tezę o kryzysie świata wartości powtarzała w trakcie licznych wystąpień, poddając krytycznej analizie współczesne zmiany w świecie. W ostatnich latach życia bardzo mocno krytykowała też tendencję „pragmatyzacji” wszelkich działań edukacyjnych, w tym podejście do kształcenia nauczycieli. Nawiązując do dawnych osiągnięć i statusu stanu nauczycielskiego, dostrzegała w najnowszych czasach jego intelektualną, moralną i materialną pauperyzację, zwracała uwagę na konieczność powrotu do wciąż aktualnych i ważnych humanistycznych wymiarów pracy i misji nauczyciela.

Zakończenie

Polska koncepcja wychowania estetycznego wiązała się w bezpośredni sposób z pedagogiczną troską o humanistyczną kondycję świata i człowieka w tym świecie. Wojnar zwracając uwagę na pogłębiający się w ciągu ostatnich dziesięcioleci kryzys wartości, zauważała, że wychowaniu przez sztukę towarzyszy nieodwołalnie wizja humanizmu tragicznego. Twierdziła także, że jest to wychowanie „absurdalne”, lecz „kluczowe”: „Absurdalne w zestawieniu z narastającymi siłami agresji i destrukcji, kluczowe w powiązaniu z wiarą w wartości najwyższego człowieczeństwa” (Wojnar, 1982, s. 11).

W poszukiwaniu humanistycznych alternatyw dla edukacji zadawała pytania o nowe przyszłościowe działania, mające na celu doskonalenie jakości edukacji w epoce globalizacji i kulturowej różnorodności. Chociaż w ostatnim okresie życia odeszła w pewnym sensie od zagadnień sztuki i wychowania, komentując jeden z ostatnich raportów UNESCO, słynną mapę drogową dla XXI w., z satysfakcją odnotowała:

Przyjęto w nim bliskie nam pluralistyczne rozumienie sztuki jako sztuk, a także założenie o cennych, ale niedostatecznie wykorzystywanych możliwościach wychowania przez sztukę. [...] Dokument przeniknięty jest optymizmem i nadzieją, zaufaniem do edukacyjnych potencji sztuki. W taki to sposób odsłania się horyzont edukacyjnych zobowiązań sztuki i estetyki, perspektywa współdziałania, wspólna droga (Wojnar, 2007, s. 875).

W słowach tych wróciła dawna utopijna wiara Wojnar w sztukę, z którą wiązała możliwość urzeczywistnienia samorealizacji człowieka, przewyciężenia jego alienacji, moralnego odrodzenia ludzkości i ocalenia świata. Wrócił „optymistyczny pogląd wynikający z zaufania do sił twórczych człowieka, potwierdzanych istnieniem i nieustannym rozwojem świata sztuki, a więc pogląd o charakterze pedagogicznym, w tym sensie, w jakim wszelkie kształcenie jest kierunkowym rozwojem ku lepszemu” (Wojnar, 1984, s. 237).

References

- Pankowska, K. (2004). Wywiad z Profesorem Ireną Wojnar. W: J. Kamińska (red.), *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia* (s. 99–119). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pankowska, K. (2009). Profesor Irena Wojnar. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Estetycznego*, 14, 1–3.
- Pankowska, K. (2017). Teoria wychowania estetycznego – prekursorzy i twórcy. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 3, 41–55.
- Pankowska, K. (red.). (2010). *Sztuka i wychowanie. Współczesne problemy edukacji estetycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Read, H. (1976). *Wychowanie przez sztukę*. Wrocław: Ossolineum.
- Szuman, S. (1962). *O sztuce i wychowaniu estetycznym*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Wojnar, I. (1964). *Estetyka i wychowanie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wojnar, I. (1968). *Nauczyciel i wychowanie estetyczne*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Wojnar, I. (1976a). *Teoria wychowania estetycznego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wojnar, I. (1976b). *Wizja człowieka uskrzydlonego*. W: H. Read, *Wychowanie przez sztukę* (s. V-LIII). Wrocław: Ossolineum.
- Wojnar, I. (1982). *Estetyczna samowiedza człowieka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wojnar, I. (1984). *Sztuka jako podręcznik życia*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Wojnar, I. (2000). *Humanistyczne intencje edukacji*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Wojnar, I. (2007). *O edukacji estetycznej – głos pedagoga humanisty*. W: K. Wilkoszewska (red.), *Wizje i rewizje. Wielka księga estetyki w Polsce*, (s. 871–875). Kraków: Universitas.
- Wojnar, I., Pielasińska, W. (red.). (1990). *Wychowanie estetyczne młodego pokolenia – polska koncepcja i doświadczenia*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Wojnar, I., Witalewska, H., Lipowski, M. (2009). *O humanistyczną wrażliwość nauczycieli. Propozycje i przypomnienia*. Kielce: Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP.